

Грегуль Галина Василівна –
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри гуманітарних дисциплін
юридичного факультету КНУВС

ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ МОВИ СУДОЧИНСТВА

Розглянуто питання правового регулювання мови судочинства в цивільному, адміністративному, кримінальному та господарському процесах. З'ясовано недоліки мовного законодавства у сфері судочинства та надано пропозиції щодо їх усунення.

Рассмотрен вопрос правовой регуляции языка судопроизводства в гражданском, административном и хозяйственном процессах. Выявлены недостатки языкового законодательства в сфере судопроизводства и поданы предложения относительно их устранения.

This article touches the question of court language in civil, administrative, criminal and economic proceedings legal regulation. The defects of language legislation were found in judicial procedure and proposition about theirs removing were submitted.

Ключові слова: мова судочинства; законодавчі акти; правові норми.

Останнім часом науковці приділяють особливу увагу питанням мовної ситуації та мовної політики в Україні, що зумовлено різними чинниками, а саме: можливістю об'єктивно проаналізувати історію мовної ситуації та мовної політики в Україні, з'ясувати сучасний стан розвитку мов в Україні, особливості їх територіального поширення, спрогнозувати майбутнє у сфері мовного функціонування; виявити й дослідити засоби впливу на розвиток мовної ситуації в державі, виокремити прогалини чи колізії в мовному законодавстві тощо. У правознавстві одним з актуальних питань є застосування мов у судочинстві, що неодноразово ставало об'єктом дослідження таких науковців, як Л. Костіної, М. Леоненка, В. Маляренка, В. Савицького, М. Строгови́ча та ін. Мета цієї статті: проаналізувати особливості застосування мов судочинства в різних судових процесах, виявити недоліки та намітити шляхи їх подолання.

Як відомо, процесуальною формою здійснення правосуддя є судочинство, яке повинно здійснюватися належною мовою – мовою судочинства. Як зазначено в юридичному словникові, мова судочинства –

мова, якою проводиться судочинство [1]. Уважаємо таке визначення недосконалим, адже воно, по-перше, по суті – тавтологічне самій назві терміносполучки, що не є бажаним згідно з вимогами до визначення понять [2]; по-друге, не містить всіх істотних ознак, адже мова провадження судочинства – це переважно мова усного висловлювання в судовому процесі. У зв'язку з цим пропонуємо визначити мову судочинства як мову ведення судового процесу та складання процесуальних документів.

Основною нормативною базою функціонування мови судочинства в Україні є такі законодавчі акти: Конституція України (ст. 10); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14); Конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 р. (ст. 50); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ст. 9); Закон Української РСР “Про мови в Українській РСР” (ст. 3, 18, 19, 21); Закон України “Про судоустрій України” (ст. 10); Закон України “Про Конституційний Суд України” (ст. 56); Цивільний процесуальний кодекс України (ст. 7); Господарський процесуальний кодекс України (ст. 3); Кримінально-процесуальний кодекс України (ст. 19); Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 15); Закон України “Про третейські суди” (ст. 31).

За загальним правилом, мова судочинства здійснюється державною мовою, що й зазначено у ст. 10 Закону України “Про судоустрій України”. Утім за чинним законодавством мова судочинства може бути й не українською. Так, відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону Української РСР “Про мови в Українській РСР”, який є чинним і нині, мовою ведення судового процесу також може бути: 1) мова національних меншин, якщо відповідна судова інстанція розташована в місцях проживання більшості громадян інших національностей; 2) регіональна мова, якщо громадяни іншої національності, які становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють у належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості.

Разом із тим згідно з ч. 4 ст. 18 Закону Української РСР “Про мови в Українській РСР” мова складання слідчих та судових документів може бути також не лише українською, а й рідною мовою учасників процесу або ж мовою, якою вони володіють.

Утім нині такі правові норми прямо суперечать ст. 15 Кодексу адміністративного судочинства України та ст. 7 Цивільний процесуальний кодекс України, в яких чітко визначено, що й мова ведення адміністративного та цивільного процесів, і мова складання судових документів має бути лише державною, тобто українською. До речі, з такими законодавчими положеннями не погоджувалися деякі народні депутати Верховної Ради України та Верховної Ради Автономної Рес-

публіки Крим. Уважаючи їх неконституційними, вони подали відповідний позов до Конституційного Суду України.

Однак суд визнав, що зміст цих статей не суперечить конституційним нормам (Рішення Конституційного Суду України про мову судочинства від 22 квітня 2008 р. № 8-рп/2008). При цьому в рішенні було наголошено, що аналізованими нормами не звужуються існуючі зміст та обсяг прав і свобод людини і громадянина, оскільки процесуальним законодавством передбачено для учасників процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, по-перше, право користуватися рідною мовою, по-друге, право користуватися мовою, якою володіють учасники процесу, по-третє, право користуватися послугами перекладача.

Що ж до правового регулювання мови господарського процесу, то маємо бланкетну норму ст. 3 Господарського процесуального кодексу України, яка відсилає до ст. 21 Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР", у якому зазначено, що мова господарського процесу повинна бути українською. Принагідно зауважимо, що ст. 21 Закону УРСР "Про мови в Українській РСР" містить як поняттєві, так і номенклатурні архаїзми та історизми: *арбітражне провадження, союзна республіка, Українська РСР, Державний арбітраж СРСР тощо, що нині, безумовно, вимагає змістового оновлення.*

Кримінальний процес, на відміну від інших судових процесів в Україні, може здійснюватися згідно зі ст. 19 Кримінально-процесуального кодексу України як українською мовою, так і мовою більшості населення даної місцевості. Така норма, на нашу думку, пояснюється насамперед часом її прийняття (1960 р.) порівняно з Цивільно-процесуальним кодексом України (2004 р.) або ж Кодексом адміністративного судочинства України (2005 р.). Що ж до мови слідчих та судових документів, то передбачено вручати їх обвинуваченому в перекладі його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє.

Наразі у Верховній Раді України зареєстровано понад десять законопроектів, у яких наявні норми щодо функціонування мов в українському судочинстві. Відповідно до змісту деяких з них пропонується визнати дві рівноправні мови судочинства: українську та російську. Така пропозиція по-різному сприймається як науковцями, юристами-практиками, так і громадянами України.

З одного боку, справді, мова судочинства може бути й українською, і російською (на вибір сторін), адже: 1) ці дві мови, як фіксують фактично всі соціологічні дослідження, є найпоширенішими мовами в Україні; 2) населення деяких регіонів України (переважно лівденних та східних) послуговуються переважно російською мовою, тобто їм легше сприймати чиесь мовлення й висловлювати власні думки саме російською мовою.

З другого боку, мова судочинства має бути лише українською, адже, по-перше, таке твердження, на відміну від попереднього, не су-

перечить Конституції України. Зокрема, у ст. 10 зазначено, що державною мовою в Україні є українська мова. Як розтлумачив цю норму Конституційний Суд України в рішенні від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99, державна мова – це обов'язковий засіб спілкування в публічних сферах суспільного життя, насамперед у сферах здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади. Тобто судочинство – це одна із сфер застосування державної мови в Україні.

По-друге, згідно з п. 2 Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" російська мова – це мова національних меншин в Україні, яких, крім неї, нараховують ще 12 (білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдовська, німецька, польська, румунська, словацька та угорська). Виникають запитання: чому ж російська мова, порівнюючи з іншими мовами національних меншин, має такий привілейований правовий статус, чи не розцінюватиметься результат такої переваги як дискримінація за мовною ознакою, адже росіянам, як представникам національних меншин надаватиметься така перевага в суді, а іншим – ні?

По-третє, кожен громадянин України має хоча й пасивний, але обов'язок володіти українською мовою. Він забезпечується вивченням в усіх загальноосвітніх школах української мови (ст. 27 Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР"); перевіркою знань української мови в абітурієнтів під час складання вступного іспиту до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів (ст. 29 цього ж Закону); створенням усім громадянам місцевими державними, партійними, громадськими органами необхідних умов для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею (ст. 1 цього ж Закону); вимогою до службових осіб щодо обов'язкового володіння українською мовою (ст. 6 цього ж Закону) тощо. А до осіб, які бажають отримати громадянство України, є вимога ст. 9 Закону України "Про громадянство України" щодо вивчення української мови, хоча б у межах, достатніх для спілкування. Тобто нібито всі, хто набув громадянства України чи прийняв його, володіють (принаймні пасивно) державною мовою. Однак такі висновки, на жаль, є лише теоретичними.

Після утворення незалежної України громадяни Української РСР за власним бажанням автоматично ставали громадянами України, і ніхто не перевіряв у них знання державної мови. Що ж до іноземців, які бажають стати громадянами України, то, по-перше, нині так і не визначеним залишилося поняття "розуміння державної мови в обсязі, достатньому для спілкування", а по-друге, відповідно до Указу Президента України "Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства та виконання прийнятих рішень" від 27 березня 2001 р. про наявність необхідних знань з української мови може свідчити документ, який видається керівником навчального закладу, місцевим органом виконавчої влади, виконавчим органом місцевого самоврядування. Як перевіряють ці знання, в якому обсязі, за якою методи-

кою, хто саме має складати висновок про знання державної мови – ці та інші питання є неопрацьованими в українському законодавстві.

Для порівняння у Сполучених Штатах Америки легальні іммігранти, які мають право на отримання громадянства, мають продемонструвати вміння читати й писати англійською мовою. Екзамен проходить в усній формі один на один, тобто іммігрант – екзаменатор. Щоб його скласти, треба правильно відповісти на 6 з 10 питань різного ступеня складності, обраних зі 100 можливих [4]. У Великій Британії такі особи повинні здати складний тест з англійської мови, який відповідає випускному іспиту середньої британської школи [5]. У Латвії є спеціальні державні органи (центр державної мови, відділ інспекції з державної мови, атестаційні комісії), які перевіряють знання державної мови і не лише в іноземців, а й у громадян держави [6].

Таких прикладів можна наводити чимало, але всі вони вказують на те, що і в Україні бажано було б створити спеціальний орган, який перевіряв би знання державної мови та продумати механізм цієї перевірки. Адже, наприклад, відповідно до ст. 127 та 148 Конституції України професійні судді та судді Конституційного Суду України зобов'язані володіти українською мовою, але хто, як, коли перевіряє ці знання в суддів; які санкції і хто застосовує за недотримання цієї норми? У чинному законодавстві відповідей на ці запитання, на жаль, немає.

Що ж до загальної думки населення України, то маємо результати масового опитування, яке проводилося наприкінці 2006 року Центром соціологічних досліджень "Громадська думка" [3]. Респондентам з 26 територіально-адміністративних одиниць України було запропоновано таке запитання: "Якою мовою має провадитися судочинство у Вашому населеному пункті?". У відповідь 37,2 % респондентів зазначило, що українською мовою; 34,9 % – українською або російською, залежно від того, яка з них є більш прийнятною для сторін; 14,8 % – російською; 10,3 % – висловило байдужість до запитання; 2,8 % – важко було дати відповідь. Як бачимо, більшість населення України вважає, що мова судочинства має бути українською. Однак їх лише на 2,3 % більше за тих, хто вважає, що мова судочинства повинна встановлюватися на вибір сторін.

Отже, ми дійшли таких висновків.

1. Застосування мов у сфері судочинства повинно здійснюватися відповідно до чинних нормативно-правових актів.

2. Варто переглянути нормативне регулювання мови судочинства в Україні, адже законні та підзаконні нормативно-правові акти не повинні суперечити один одному. Особливу увагу слід зосередити щодо вирішення колізійних та застарілих норм (наприклад, актуальною є проблема прийняття нового закону щодо функціонування мов в Україні, питання щодо мови провадження господарського процесу та ін.).

3. Необхідно уніфікувати застосування мов у цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному процесах. Не може

мати особа в судовому процесі різні мовні права залежно від виду процесу.

4. Слід звернути увагу на термінологічну уніфікацію у сфері мовного законодавства. Навіть в аналізованих у цій статті правових нормах знаходимо вже цілу термінологічну палітру: інша мова; мова більшості населення; національна мова більшості населення; мова, прийнята для населення даної місцевості; рідна мова; мова, якою володіє особа; мова національних меншин; українська мова; російська мова; державна мова тощо. Якщо ж взяти для аналізу й інші нормативно-правові акти та законопроекти, то цей перелік значно зростає. Утім не всі терміни мовного законодавства є доречними, мотивованими, стислими, точними, деякі з них не відповідають вимозі поняттєво-термінологічної єдності тощо. У зв'язку з цим варто виокремити основні (дієві й необхідні) терміни, обов'язково визначити їх дефініцію та уніфікувати в мовному законодавстві. Доцільно подати такий термінологічний словник окремим розділом у новому законі щодо використання мов в Україні.

5. Треба випрацювати механізм перевірки знань державної мови, продумати санкції за недотримання мовного законодавства.

Безумовно, усвідомлюємо, що розв'язання цих проблем можливе лише тоді, коли застосування мов в Україні вийде з русла лише політики, а потрапить у дійсно-таки правове річище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штефан М. Й. Мова судочинства / М. Й. Штефан ; за ред. Ю. С. Шемшученка // Великий енциклопедичний юридичний словник. – К. : ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2007. – С. 482.

2. Термінологія. Засади й правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. – К. : Держстандарт України, 2000. – С. 20-23.

3. Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – С. 340 – 363.

4. Юридичний вісник України. – 2007. – № 46 (646). – С. 11

5. Юридичний вісник України. – 2007. – № 37 (637). – С. 11.

6. Вітман К. М. Порівняльний аналіз мовної політики в Естонії та Латвії / К. М. Вітман // Держава і право : [зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. В. 35]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 683-690.